

Vad är en bra ö?

- Gotland i ett tyskt köpmannalexikon från 1700-talet

Av Jürgen Beyer

Gotlandsforskningen bedrivs ju huvudsakligen av gotlänningar och är främst baserad på gotländska källor. Den har genom tiderna lett till mycket värdefulla resultat. Färre har intresserat sig för, hur Gotland uppfattades på andra sidan sjön, eller som svensken säger: havet. Kanske är det därför naturligt att just en icke-gotlänning ägnar sig åt denna problematik. Ett litet exempel har förut publicerats i *HD* (Beyer 2010), ett annat skall följa här, och det är väl möjligt att det kommer flera i framtiden.

Ett utmärkt grepp för att hämta kunskap om en förfluten tids syn på vissa frågor är att slå upp i gamla encyklopedier. Där finns ofta uppslagsordet Gotland, plus att ön förstås också kan omtalas på andra sidor i dessa omfattande verk. Till denna artikel har jag emellertid inte valt ett allmänt lexikon, utan ett köpmannalexikon, där första upplagan gavs ut år 1752 till 1756. Andra upplagan kom 1767/68 och den tredje publicerades 1797 till 1801.

Författaren, *Carl Günther Ludovici*, hade stor erfarenhet som lexikonredaktör. Från 1739 till 1750 ansvarade han för band 19 till 64 av Zedlers *Universallexi-*

kon. Det är uppkallat efter förläggaren och utgör än i dag det mest omfattande allmänna lexikonet på tyska (*Grosses vollständiges Universal Lexicon* 1732-50). Eljest var Ludovici filosofiprofessor vid Leipzigs universitet (Koch 1987; DBE 2006, s. 584).

I första upplaga av sitt köpmannalexikon skriver han följande om Gotland:

"Gotland, latin Gothlandia, franska Isle de Gothland, en av Östersjöns bästa öar, på Sveriges östkust. Ön har på alla håll goda hamnar, dessutom fruktbar jordmån, fina ek- och granskogar, tillräcklig betesmark, fördelaktig sälfångst, god fiske och stora stenbrott i Bursvik, där den i följande artikel beskrivna gotlandsstenen bliver bruten. Desutom finner man här korallsten, karneoler osv. Härifrån kommer också kalk av bästa kvalitet, tjära, bräder, bjälkar osv.

Gotlandssten, en mjuk, gråaktig sandsten. Den är ännu mjukare än stenen från Öland, och blir på Gotland bruten i stenbrotten vid Bursvik. Därifrån fraktas den både till Stockholm och till utländska orter." (Ludovici 1752-56, bd. 2, sp. 2227).

I andra upplagan upprepas artikeln ordagrant (Ludovici 1767-68, bd. 2, sp. 2350), men till tredje upplagan förkortades artikeln något (Ludovici 1797-1801, bd. 3, sp. 416). De latinska och franska namnen för "Gotland" är borta liksom omnämnandet av "Bursvik" (ty. orig.: "Burswick"). Den efterföljande artikeln om gotländsk sandsten saknas helt. Borta är också omnämnandet av korallsten och karneol. Eftersom jag eljest inte har funnit hänvisningar till förekomsten av sådan sten på Gotland, utgår jag ifrån, att omnämnandet berodde på ett fel.

I våra dagar, då medierna älskar att skriva om rankingplaceringar, låter det ju mycket fint med titeln "en av Östersjöns bästa öar", men vi skall komma ihåg, att det inte syftade på inbyggarnas livskvalité eller turisternas välmåga. Här var det endast tal om möjligheten att tjäna pengar på gotländska produkter.

Det är förstås inte lätt att uttala sig om, hur köpmännen använde detta lexikon i praxis. Jag har dock åtminstone kunnat spåra upp två exemplar, som tillhört tidigare köpmän. Estlands Historiska Arkiv i Dorpat äger två inkompleta sätt av andra upplagan från 1767/68. Köpman Ja-

Vilka kartor dåtidens köpmän hade tillgängligt är ovisst. Här ses två varianter från medio av 1700-talet, vilka båda återgår på Meyers uppritning från 1646 (Original på krigsarkivet, foto Red)

Litteratur

Beyer, Jürgen 2010. Se Gotland och sedan dö. Axel Gyldenstiernes besök på ön 1603, i *Haimdagar*, nr. 1/2, s. 52-54.

DBE 2006 = Deutsche biographische Enzyklopädie, bd. 6. München. 2. uppl.

Graham, Anne 2010. A captain's spoon from Pernau, Estonia?, i: *The Finial* 20:4, s. 12f.

Grosses vollständiges UNIVERSAL LEXICON ..., bd. 1-64. Halle & Leipzig 1732-50.

Koch, Peter 1987. *Ludovici, Carl Günther*, i: *Neue Deutsche Biographie*, bd. 15. Berlin, s. 305f.

Laakmann, H[einrich] 1936-39. Das Bürgerbuch von Pernau, bd. 1-2 (Abhandlungen des Instituts für wissenschaftliche Heimatforschung an der Livländischen Gemeinnützigen u. Ökonomischen Sozietät, bd. 1 och 5; =Sitzungsberichte der altertumforschenden

cob Jacke junior i Pernau skrev sin tyvärr odaterade namnteckning i de bevarade banden 1, 3 och 4 (finns nu i Arkivets bibliotek med signum H-4161 till 4163).

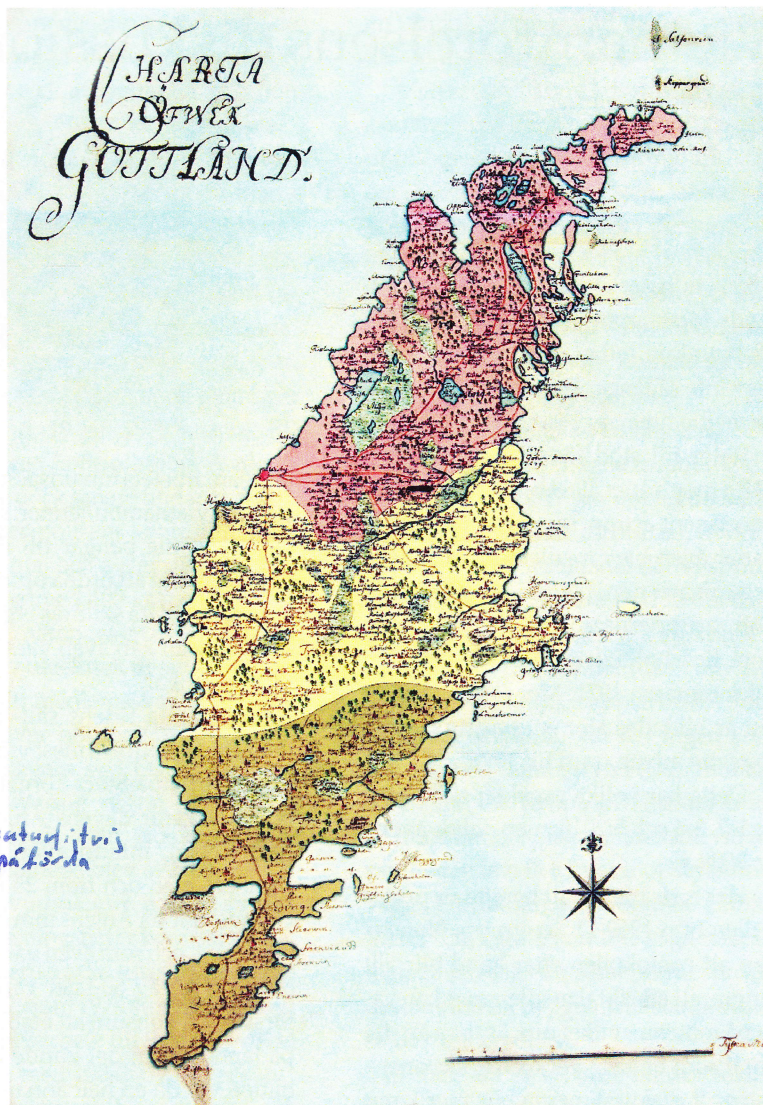
Det är inte känt med någon Jacob Jacke senior (jfr. Laakmann 1936-39, nr. 436, 545, 581, 588, 669, 706), och därför är det troligast att vi här har att göra med den Jacob Jacke, som grundlade handelshuset Jacob Jacke & Co. i Pernau i 1734. Han dog under 1780 och köpte därför förmodligen böckerna då de var ganska nya.

Ett annat exemplar av andra upplagan ägdes av handelshuset Thomas Clayhills & Sohn i Reval. Böckerna befinner sig nu (förutom band 4) i handelshusets arkiv (signum: 4924-1-1487 till 1490).

Märkligt nog bär band 2, 3 och 5 tillsammans med firmans namn den handskrivna årtalsangivelsen 1804, vilket möjligen innebär att man, fast det då redan fanns en tredje upplaga (klar 1801), av något skäl kompletterat sitt tidigare innehåll genom (nytt?) köp av dessa delar. Eller att man av vilket skäl som helst skrivit in namn och datum vid en senare inventering, så som det även skedde med den än senare firmastämpeln i band 1 (Om dessa två firmor, se Lust et al. 2007, s. 168-171, 241-243, 245-247; jfr. också Graham 2010).

Band 2, 3 och 5 bär ytterligare en gång firmamnamnet, men skrivet av en annan hand och utan datering.

Tyska köpmäns syn på Gotland kan alltså mycket väl vara influerad av Ludovicis lexikon, men då kanske i högre grad hos köpmän längre in i landet, eftersom deras kolleger i Lybeck, Danzig, Pernau eller Reval normalt nog inte behövde så stor hjälp av Leipzigprofessorn i denna fråga.

Originaltext:

„*Gothland*, lat. *Gothlandia*, franz=[1] [sic] *Isle de Gothland*,[2] eine der besten Inseln in der Ostsee, auf der östlichen Küste von Schweden. Sie hat ringsherum gute Häfen; hiernächst ein fruchtbares Erdreich, schöne Eichen- und Fichtenwälder, hinlängliche Viehweide, vortheilhaften Seehundfang, gute Fischereyen, und große Steinbrüche in Burswick, woselbst der im folgenden Artikel beschriebene Gothlandsstein gebrochen wird. Außer dem findet man hier Corallensteine, Carneole, [et]c.[3] Es kommen hieher auch Kalk von der besten Art, Theer, Breter, Balken, [et]c.

Gothlandsstein, ein weicher graulichter Sandstein. Er ist noch weicher als der öländische, und wird auf der Insel Gothland in den Steinbrüchen zu Burswick[4] gebrochen. Von dannen wird er sowohl nach Stockholm, als nach andern fremden Orten ausgeschifft.“[5]

(Ur: *Carl Günther Ludovici*: Eröffnete Akademie der Kaufleute: oder vollständiges Kaufmanns=Lexicon ..., Bd. 2, Leipzig: Bernhard Christoph Breitkopf 1753, Sp. 2227)

- [1] 2. Aufl.: „franz.“
- [2] „lat. *Gothlandia*, franz= [sic] *Isle de Gothland*“ fehlt in der 3. Aufl.
- [3] „in Burswick, woselbst der im folgenden Artikel beschriebene *Gothlandsstein* gebrochen wird. Außer dem findet man

hier *Corallensteine*, *Carneole*, [et]c.“ fehlt in der 3. Aufl.

- [4] 2. Aufl.: „Burwick“.

- [5] Der gesamte Artikel über „*Gothlandsstein*“ fehlt in der 3. Aufl.

Gesellschaft, bd. 11-12), Dorpat.

Ludovici, Carl Günther 1752-56. Eröffnete Akademie der Kaufleute: oder vollständiges Kaufmanns=Lexicon ..., bd. 1-5. Leipzig.

Ludovici, Carl Günther 1767-68. Eröffnete Akademie der Kaufleute, oder vollständiges Kaufmanns=Lexicon ..., bd. 1-5. Leipzig, 2. uppl.

Ludovici, Carl Günther 1797-1801. Neu eröffnete Academie der Kaufleute, oder encyclopädisches Kaufmannslexicon ..., red. Johann Christian Schedel, bd. 1-6. Leipzig, 3. uppl.

Lust, Kersti, et al. 2007: Estonia, i: Baltic connections. Archival guide to the maritime relations of the countries around the Baltic Sea (including the Netherlands) 1450-1800, bd. 1: Denmark, Estonia, Finland, Germany, red. Lennart Bes, Edda Frankot & Hanno Brand (The Northern World, bd. 36, 1), Leiden & Boston 2007, s. 87-262.